

**Części tej ludności
„już prawie [200] lat
nikt nigdy
nie powiedział, że jest
polską”**

**Monografia jubileuszowa
Spisza i Orawy
w 100-lecie
ich częściowego
połączenia z macierzą
(1920–2020)**

**Redakcja
Grażyna M.T. Branny
Marek Liszka**

Wydawnictwo Naukowe
Akademii Ignatianum w Krakowie

Kraków 2022

Spis treści

Podziękowania	7
Przedmowa	9

Część pierwsza

Inauguracja jubileuszu 100-lecia powrotu części ziem Spisza i Orawy do macierzy w Akademii Ignatianum w Krakowie

Grażyna M.T. Branny, <i>Sesja niepodległościowa 14 stycznia 2020</i>	15
Józef Bremer SJ, <i>Powitanie gości przez gospodarza Akademii Ignatianum w Krakowie</i>	23
Anna Paluch, <i>Początki państwowości niepodległej Polski (1918–1920)</i>	25
Filip Musiał, <i>Spór o granicę karpacką</i>	29
Julian Kowalczyk, <i>Walka o Spisz i Orawę 1918–1920</i>	33
Grażyna M.T. Branny, <i>Porucznik Wojciech Lorencowicz – bohater niepodległościowy Spisza i Orawy a tożsamość narodowościowa Kresów Południowych Polski w świetle dokumentów</i>	55
Marek Liszka, <i>Sprawa polsko-słowacka a emigracja z ziem Polskiej Orawy do Stanów Zjednoczonych Ameryki w latach 1914–1920</i>	95
Jan Budz, <i>Działania budzicielskie Związku Polskiego Spisza</i>	107
Józef Szperlak, <i>Kilka słów o działaniach budzicielskich Towarzystwa Przyjaciół Orawy</i>	115

Część druga

Obchody jubileuszowe Związku Podhalan w Polsce

Marek Liszka, <i>III Światowy Zjazd Górali w Niedzicy 28 czerwca 2020</i>	121
Jan Budz, <i>Rys historyczny Górnego Spisza</i>	127

Część trzecia
Obchody jubileuszowe Towarzystwa Przyjaciół Orawy

Barbara Zgama, <i>Symposium naukowe w Jabłonce 16–17 lipca 2020</i>	135
Tadeusz M. Trajdos, <i>Wytyczenie granicy na Orawie w latach 1918–1920 – postulaty polskie</i>	147
Antoni Wontorczyk, <i>Tożsamość lokalna społeczeństwa Górnej Orawy u progu II Rzeczypospolitej</i>	155
Jerzy M. Roszkowski, <i>Legia Spisko-Orawska</i>	165
Małgorzata Liśkiewicz, <i>Górska orawsko-spiska delegacja na konferencję pokojową w Paryżu (19 marca – 15 kwietnia 1919)</i>	173
Łukasz Wiater, <i>Spisali się na medal</i>	197
Aniela Stopka, <i>Oświata na Orawie w latach 1918–1920 i jej dalszy rozwój</i>	231
Marek Liszka, <i>Uroczystości rocznicowe w Lipnicy Wielkiej</i>	249
WTL, <i>Niezwykła premiera niezwyklej książki w niezwyklej miejscu</i>	257

Część czwarta
Obchody jubileuszowe Związku Polskiego Spisza

Marek Liszka, <i>Uroczystości w Łapszach Niżnych 28 lipca 2020</i>	269
--	-----

Część piąta
Obchody jubileuszowe Związku Podhalan w Północnej Ameryce

Marek Liszka, <i>Uroczystości w Chicago 21 listopada 2021</i>	283
Grażyna M.T. Branny, <i>Perspektywy, kierunki, dyrektywy...</i>	293
Spis ilustracji	297
Bibliografia	305
Aneks	323
Indeks osób	327
Summary	337

Podziękowania

Jako redaktorzy niniejszej jubileuszowej publikacji pragniemy skierować słowa wdzięczności do Ojca Rektora Akademii Ignatianum w Krakowie prof. dr. hab. Józefa Bremera SJ za wyrażenie zgody na zorganizowanie uroczystej sesji naukowej na terenie naszej Uczelni w dniu 14 stycznia 2020 r., inaugurującej obchody jubileuszu 100-lecia powrotu części Spisza i Orawy do macierzy w 1920 r., która to sesja dała początek idei niniejszej monografii. Dr hab. Grażyna M.T. Branny wyraża również serdecznie podziękowanie Ojcu Dziekanowi Wydziału Pedagogicznego dr. Krzysztofowi Bielowi SJ za zainteresowanie postacią i historią jej dziadka por. Wojciecha Lorencowicza – dowócy Legii Spiskiej, Komitetu Plebiscytowego na Spiszu oraz Polskiej Organizacji Wojskowej tamże – oraz wyrażenie zgody na zorganizowanie wykładu na temat jego działalności na terenie Uczelni, co zainspirowało ją do poszerzenia formuły owego wykładu do przyjętej ostatecznie formy wspomnianej już Sesji niepodległościowej. Niniejsza publikacja nie byłaby jednak możliwa bez wsparcia finansowego Akademii Ignatianum, a konkretnie zgody na jej sfinansowanie ze strony Ojca Rektora oraz Ojca Dziekana Wydziału Pedagogicznego dr. Krzysztofa Biela.

Ze względu na szeroką formułę niniejszej monografii, która w swym ostatecznym kształcie obejmuje wszystkie główne obchody jubileuszu 100-lecia powrotu części Spisza i Orawy do macierzy, jakie odbyły się w Polsce w roku 2020 i w USA w roku 2021, pragniemy również podziękować władzom Gminy Jabłonka w osobach jej wójta Antoniego Karlaka i jego córki Grażyny Karlak, a także Annie Paś-Filipek, dyrektor Orawskiego Centrum Kultury, za wszelkie ułatwienia i wsparcie logistyczne w przygotowaniu materiałów z sesji naukowej w Jabłonce na potrzeby niniejszej monografii. Podobne wyrazy wdzięczności kierujemy również do prezesa Związku Polskiego Spisza

Jana Budza za udostępnienie materiałów piśmiennych, zdjęciowych oraz nagraniowych w celu sporządzenia stosownych sprawozdań z Sesji niepodległościowej na terenie Akademii Ignatianum oraz obchodów jubileuszowych w Łapszach Niżnych i Niedzicy. Dr Marek Liszka wyraża szczególne podziękowanie prezesowi Związku Podhalan w Północnej Ameryce – panu Stanisławowi W. Sarnie – za ciepłe przyjęcie podczas obchodów jubileuszowych w Chicago oraz udostępnienie materiałów sprawozdawczych z tychże uroczystości, zaś państwu Edowi i Małgorzacie Helegdom za udostępnienie w tym celu zdjęć z własnego archiwum. Pragniemy również podziękować pani prezes Koła nr 48 Babia Góra – Annie Palenik i panu prezesowi Koła nr 64 Czarna Góra – Grzegorzowi Sarnie oraz wszystkim członkom klubów działających przy ZPPA, w tym Kołu nr 1 Klub Trybsz i Klubowi Nowa Biała – Chicago, za zorganizowanie obchodów jubileuszowych w USA.

Pragniemy także serdecznie podziękować recenzentom niniejszego tomu – prof. dr. hab. Józefowi Kąsiowi z Uniwersytetu Jagiellońskiego, autorowi dwutomowego *Słownika gwary orawskiej* (2011), oraz dr. Piotrowi Sadowskiemu z Podhalańskiej Państwowej Uczelni Zawodowej w Nowym Targu za recenzje wydawnicze. Redaktorze tomu, pani Magdalenie Jankosz, dziękujemy za wnikliwą korektę tekstu, dr. Romanowi Małeckiemu, sekretarzowi ds. naukowych Wydawnictwa Naukowego Akademii Ignatianum w Krakowie, za sprawną koordynację prac wydawniczych, zaś panu Lesławowi Sławińskiemu za przygotowanie projektu okładki.

Kierujemy również gorące słowa wdzięczności do Pana Dr. Tibora Gerencséra, Konsula Generalnego Węgier w Krakowie, za ekspresową pomoc w uzyskaniu dostępu do „Collectio Prayana” (1772) w ELTE University Library and Archives w Budapeszcie oraz za ofertę zorganizowania promocji książki w konsulacie Węgier. Natomiast ELTE University Library and Archives w Budapeszcie dziękujemy za wyrażenie zgody na wykorzystanie wyciągu z ww. dokumentu w projekcie okładki niniejszej monografii oraz w jej Aneksie.

Grażyna M.T. Branny
Marek Liszka

Przedmowa

Inspiracją do skompilowania niniejszej monografii stała się Sesja niepodległościowa zorganizowana w Akademii Ignatianum w Krakowie na otwarcie spisko-orawskiego roku jubileuszowego – 2020, mająca na celu upamiętnienie 100-lecia powrotu części Spisza i Orawy do macierzy w roku 1920. Sesja ta odbyła się 14 stycznia 2020 r., tuż przed wybuchem pandemii koronawirusa, jako pierwsza i jedyna publiczna uroczystość na terenie Uczelni w pierwszym roku pandemii.

Plany publikacji posesyjnej, która miała oryginalnie ograniczyć się jedynie do sesji naukowej w Akademii Ignatianum – właśnie w związku z pandemią – rozrosły się do rozmiarów znacznie większego przedsięwzięcia, które w finalnym kształcie obejmuje, oprócz Akademii Ignatianum, również wszystkie obchody roku jubileuszowego 2020 na Spiszu i Orawie oraz te opóźnione pandemią w USA w roku 2021. Zatem, chronologicznie biorąc, zaczęło się wszystko – podobnie jak odzyskiwanie niepodległości Polski w 1918 r. – w Krakowie, a skończyło się w Chicago, gdzie obecny był także współredaktor niniejszej publikacji, dr Marek Liszka.

* * *

Uroczystość krakowska, którą uświetniały cztery poczty sztandarowe – polski, ignacjański, Związku Polskiego Spisza oraz Szkoły Podstawowej nr 2 im. bł. ks. Jana Góralika w Podwilku na Orawie – zgromadziła ponad 70 gości, przede wszystkim ze Spisza i Orawy (ale także z innych regionów), oprócz liczного grona studentów oraz kadry profesorskiej Akademii Ignatianum. Podczas sesji naukowej głos zabrało dziesięć osób. Z ramienia władz AIK gości przywitał Ojciec Rektor ks. prof. Józef Bremer SJ oraz Ojciec Dziekan Wydziału Pedagogicznego ks. dr Krzysztof Biel SJ; z ramienia władz

państwowych wstęp wygłosiła pani poseł Ziemi Sądeckiej (rodem ze Spisza) Anna Paluch, zaś z ramienia Instytutu Pamięci Narodowej tematykę niepodległościową wprowadził dyrektor Oddziału Krakowskiego IPN prof. Filip Musiał. Naukową część sesji poprzedziło krótkie wystąpienie Dariusza Walusiaka, słynnego reżysera filmów dokumentalnych, w tym dyptyku pt. *Prawo do Polski* (2018), którego część I, poświęcona Spiszowi i Orawie, została następnie premierowo wyświetlona dla gości sesji. Po filmie referaty wygłosili kolejno: historyk Spisza i Orawy, prezes Związku Podhalan w Polsce i wiceprezes Związku Polskiego Spisza Julian Kowalczyk; oboje redaktorzy niniejszej monografii – prof. Grażyna M.T. Branny i dr Marek Liszka; prezes Związku Polskiego Spisza Jan Budz oraz prezes Towarzystwa Przyjaciół Orawy i Banku Spółdzielczego w Jabłonce Józef Szperlak.

Chronologicznie, kolejne obchody jubileuszowe objęte niniejszą monografią to uroczystości Związku Podhalan w Polsce, które odbyły się 28 czerwca 2020 r. w Niedzicy na Spiszu. Ponieważ były to obchody ściśle okolicznościowe, w niniejszym tomie podsumowane są one obszernym sprawozdaniem, któremu towarzyszy galeria zdjęć.

Część trzecia niniejszej monografii poświęcona jest obchodom jubileuszowym na Orawie. Zaczyna się od uroczystości w Jabłonce, gdzie w dniach 16–17 lipca Towarzystwo Przyjaciół Orawy oraz Gmina Jabłonka zorganizowały dwudniowe uroczystości okolicznościowe połączone z sesją naukową, podczas której wystąpiło z referatami siedmiu prelegentów. Byli to: prof. Tadeusz M. Trajdos (PAN/Warszawa), prof. Jerzy M. Roszkowski (AWF/Kraków) i prof. Antoni Wontorczyk (UJ), a także pani Małgorzata Liśkiewicz (Warszawa) i historyk Łukasz Wiater (Warszawa) – oboje rodem z Podwilka, jak również wspomniany już historyk Spisza i Orawy Julian Kowalczyk oraz była dyrektor Zespołu Szkół im. Bohaterów Westerplatte w Jabłonce pani Aniela Stopka. Kolejne orawskie uroczystości jubileuszowe, tym razem rozciągnięte w czasie, odbyły się za sprawą Gminy Lipnica Wielka – obszerne sprawozdanie oraz galeria zdjęć z tego wydarzenia również znalazły się w tym tomie.

Część czwarta monografii obejmuje obchody jubileuszowe Związku Polskiego Spisza w Łąpszach Niżnych z 28 lipca 2020 r., a więc dokładnie w 100. rocznicę arbitralnej decyzji Rady Ambasadorów w Paryżu, która pozbawiła Górny Spisz i Orawę ponad połowy ich terytorium zamieszkałego przez ponad drugie tyle polskiej ludności, ile wróciło w 1920 r. do macierzy. Jako

uroczystości wyłącznie okolicznościowe pojawiają się one również w niniejszej monografii w formie obszernego sprawozdania oraz galerii zdjęć.

Podobnie ma się sytuacja z ostatnimi obchodami jubileuszowymi objętymi niniejszą monografią, tym razem zorganizowanymi przez Związek Podhalań w Północnej Ameryce, które odbyły się w Chicago w listopadzie 2021 r., z rocznym poślizgiem spowodowanym pandemią.

Wszystkim tym uroczystościom towarzyszyła kolejno spiska, orawska i na końcu amerykańska, a zarazem światowa, premiera wspomnianego wyżej, odkrywczego filmu Dariusza Walusiaka *Prawo do Polski. Spisz i Orawa*, w którym wystąpiła również, z relacją o działalności niepodległościowej na Spiszu por. Wojciecha Lorencowicza, jego wnuczka i inicjatorka Sesji niepodległościowej w Akademii Ignatianum, zarazem główna redaktorka niniejszego tomu prof. Grażyna M.T. Branny. Natomiast dr Marek Liszka, współorganizator sesji w AIK oraz współredaktor tomu (rodem z Orawy), reprezentował Spisz i Orawę na uroczystościach jubileuszowych w USA, gdzie zadbał o promocję filmu *Prawo do Polski*, który zasadniczo zmienia naszą perspektywę spojrzenia na kwestię tożsamości narodowościowej ludności Spisza i Orawy z historycznego punktu widzenia i w przełożeniu na teraźniejszość.

W świetle filmu Dariusza Walusiaka oraz zawartych w niniejszej publikacji treści w sposób bardziej świadomy postrzegamy bowiem znaczenie bolesnych słów ks. Ferdynanda Machaya sprzed 100 laty, że ludności Spisza i Orawy „już prawie 100 lat nikt n i g d y nie powiedział, że jest polską”. Dzisiaj, po upływie kolejnych 100 lat, te słowa niestety wciąż są aktualne w odniesieniu do części mieszkańców niejednej miejscowości na tych terenach. Niniejsza monografia uświadamia nam jednak, ilu nas jest na Spiszu i Orawie – tych, którzy już posiadli tę wiedzę i pokazali poprzez naukowe i świadome, a przy tym huczne, kolorowe i radosne obchody jubileuszu 100-lecia powrotu części tych ziem do macierzy, że są z tej wiedzy dumni i umieją ją spożytkować. Jednakże dziś wciąż jeszcze jest wielka potrzeba zanieśienia tej wiedzy „pod strzechy” – do tych, którzy jej jeszcze nie posiadli albo z braku świadomości historii własnych terenów, albo z powodu omamienia fałszywym przekonaniem na temat własnej tożsamości, albo też z braku odwagi, by stawić czoła historycznemu przekłamaniu. O tym, jak ogromną rolę odgrywa zanieśienie tej wiedzy „pod strzechy”, by nie pozostała tylko wiedzą akademicką, może świadczyć *Epilog tożsamościowy*, jakże wymownie wieńczący niniejszą monografię, który dopisało w styczniu 2022 r. w Nowej Białej samo życie...

Część pierwsza

**Inauguracja jubileuszu 100-lecia
powrotu części ziem Spisza i Orawy
do macierzy w Akademii Ignatianum
w Krakowie**

Inauguracja 100-lecia odzyskania „Kresów południowych Polski” w 1920 roku

„[tej ludności] już prawie 100 lat nikt nigdy nie powiedział, że jest polską” [1923]
Ks. Ferdynand Machay, *Moja droga do Polski*

SESJA NIEPODLEGŁOŚCIOWA SPISZA I ORAWY 14 STYCZNIA GODZ. 11:00 AULA WIELKA IM. KS. GRZEGORZA PIRAMOWICZA SJ, AKADEMIA IGNATIANUM W KRAKOWIE

PROGRAM SESJI:

- 11:00-11:05** - powitanie Gości przez Gospodarzy AIK - Rektor AIK Ks. prof. dr.hab. Józef Bremer i Ks. dr Krzysztof Biel SJ, Dziekan Wydziału Pedagogicznego AIK
- 11.05-11.10** - oficjalne otwarcie Sesji - Postanka na Sejm RP V-IX kadencji Anna Pałuch (Spisz)
- 11.10-11.15** - merytoryczne otwarcie Sesji - Dyr. Oddziału IPN w Krakowie - dr hab. prof. AIK Filip Musiał
- 11.15-11.25** - przedmowa do filmu pt. *Prawo do Polski* - reż. Dariusz Wałusiak
- 11.25-12.15** - krakowska premiera filmu *Prawo do Polski* (2018)
- 12.15-12.35** - „Walka o Spisz i Orawę 1918-1920” - Julian Kowalczyk - wiceprezes Związku Polskiego Spisza, red. naczelny Związku Podhalań oraz gazety ZPS „Na Spiszu”
- 12.35-12.55** - „Por. Wojciech Lorencowicz – bohater niepodległościowy Spisza i Orawy, a tożsamość narodowościowa ‘Kresów południowych’ w świetle dokumentów” - dr hab. Grażyna M. T. Branny, Instytut Neofilologii AIK (prof. UJK, *Emerita*, wnuczka por. W. Lorencowicza)
- 13.00-13.10** - „Polskość kontra słowackość – emigracja z polskiej Orawy do USA 1914-1920” - dr Marek Liszka (Orawa), wice-dyr. Instytutu Neofilologii AIK
- 13.10-13.20** - „Działania budzielskie Związku Polskiego Spisza” - Jan Budz, Prezes ZPS
- 13.25-13.25** - podsumowanie Sesji - dr hab. Grażyna M. T. Branny i dr Marek Liszka
- 13.25-13.30** - zamknięcie Sesji - dr Anna Bugajska, dyr. Instytut Neofilologii AIK

Zapraszamy serdecznie wszystkich pracowników i studentów!
Organizatorzy Sesji: dr hab. Grażyna M.T. Branny oraz
dr Marek Liszka (Instytut Neofilologii AIK).

Plakat 1. Sesja niepodległościowa w Akademii Ignatianum w Krakowie,
14 stycznia 2020 r.

Sesja niepodległościowa

14 stycznia 2020

Wprowadzenie

Grażyna M.T. Branny

Akademia Ignatianum w Krakowie

Sesja rozpoczęła się odśpiewaniem hymnu narodowego, a zakończyła suplikacyjną pieśnią *Boże, coś Polskę*, w asyście czterech pocztów sztandarowych: dwóch wystawionych przez AIK – polskiego i ignacjańskiego oraz dwóch regionalnych – wystawionych przez Związek Polskiego Spisza oraz Szkołę Podstawową nr 2 im. bł. ks. Jana Góralika w Podwilku na Orawie.

Sesję otwarli Ojcowie: Rektor AIK ks. prof. dr hab. Józef Bremer SJ oraz Dziekan Wydziału Pedagogicznego ks. dr Krzysztof Biel SJ, a z ramienia państwowego pani poseł Ziemi Sądeckiej Anna Paluch, rodem z Krempach (która niezmordowanie przemawiała na wszystkich uroczystościach ujętych w niniejszym tomie), oraz dyrektor Krakowskiego Oddziału IPN prof. Filip Musiał. Merytorycznie sesję rozpoczęła i uświetniła krakowska, a zarazem polska premiera przełomowego historycznego filmu dokumentalnego Dariusza Walusia pt. *Prawo do Polski*, cz. 1, *Spisz i Orawa* (2018) oraz sama obecność reżysera filmu, który wprowadził zebranych w jego tematykę. Podczas sesji naukowej, która nastąpiła po projekcji filmu, prelekcje wygłosili kolejno: Julian Kowalczyk, historyk Spisza i Orawy oraz prezes Związku Podhalan w Polsce i wiceprezes Związku Polskiego Spisza w jednej osobie; prof. Grażyna M.T. Branny i dr Marek Liszka z Akademii Ignatianum w Krakowie; Jan Budz, prezes Związku Polskiego Spisza; oraz Jan Szperlak, prezes Towarzystwa Przyjaciół Orawy i Banku Spółdzielczego w Jabłonce.

Fot. 1. Uroczyste otwarcie sesji naukowej w AIK – „do Hymnu”: polski poczet sztabarowy tworzą studenci Instytutu Neofilologii AIK; poczet Związku Polskiego Spisza – jego członkowie z Dursztyna i Łapsz Niżnych; poczet Szkoły Podstawowej nr 2 im. bł. ks. Jana Góralika w Podwilku na Orawie – uczniowie szkoły; poczet AIK – Samorząd Studencki AIK. Przy stole prezydialnym prof. Grażyna M.T. Branny i dr Marek Liszka – organizatorzy sesji (fot. Jan Budz)

Fot. 2. Powitanie gości przez Ojca Dziekana Wydziału Pedagogicznego ks. dr Krzysztofa Biela SJ (fot. Krzysztof Staszekiewicz)

Fot. 3. Reżyser filmu dokumentalnego pt. *Prawo do Polski. Spisz i Orawa* wprowadza uczestników sesji w tematykę filmu (fot. Krzysztof Staszkiwicz)

Oprócz licznych studentów oraz kadry profesorskiej Akademii Ignatianum uroczystość zgromadziła ponad 70 gości (wysłano prawie 80 zaproszeń), przede wszystkim ze Spisza i Orawy, gdyż była właśnie do nich adresowana, ale i z Podhala, Krakowa, Nowego Sącza, Lublina itd. Byli wśród nich, oprócz wspomnianych wyżej prelegentów, przedstawiciele władz w gminach spiskich oraz orawskich: wójt gminy Nowy Targ Jan Smarduch; wójt gminy Łapsze Niżne Jakub Jamróz; Joanna Słowik, sekretarz gminy Łapsze Niżne; Józef Górka, samorządowiec z Jurgowa; w imieniu wójta gminy Jabłonka Antoniego Karlaka sekretarz gminy Artur Górka; wójt gminy Lipnica Wielka Mateusz Lichosyt. Towarzyszyli im dyrektorzy i nauczyciele historii oraz języka polskiego ze szkół Spisza i Orawy: historycy z Liceum im. Seweryna Goszczyńskiego w Nowym Targu – Zofia Łukasz i Katarzyna Sikora; dyrektor Szkoły Podstawowej nr 1 im. Królowej Jadwigi w Podwilku dr Barbara Zgama; dyrektor Szkoły Podstawowej nr 2 im. ks. Jana Góralika w Podwilku Alina Leksander; Leokadia Surma, kierowniczka biblioteki w Szkole Podstawowej im. św. Jana Pawła II w Krempachach; Agata Bryja, polonistka z tejże szkoły; Sylwia Kaczmarczyk (Dursztyn), polonistka ze Szkoły Podstawowej w Starem Bystrem; Piotr Wojtaszek, nauczyciel Zespołu Szkolno-Przedszkolnego we Frydmanie; Krystyna Milaniak, dyrektor Gminnego

Ośrodka Kultury w Niedzicy; dyrektor Szkoły Podstawowej im. bł. Jana Pawła II w Łapszach Wyżnych Magdalena Dwornicka oraz Marta Bylina, nauczycielka historii z tejże szkoły; Mariusz Wojtas, dyrektor Szkoły Podstawowej im. bł. ks. Józefa Stanka w Łapszach Niżnych; Bożena Marcinek (regionalistka), dyrektor Szkoły Podstawowej nr 4 im. Emilka Kowalczyka w Lipnicy Wielkiej; Józefa Żołądek, nauczycielka ze Szkoły Podstawowej im. bł. ks. Józefa Stanka w Łapszach Niżnych; Elżbieta Łukuś, historyk i regionalista z gminy Łapsze Niżne; Katarzyna Twardosz z Gminnej Biblioteki Publicznej w Bukowinie Tatrzańskiej; Agnieszka Kuczaj z Biblioteki Publicznej w Czarnej Górze, a także ks. rezydent Kazimierz Gunia, były proboszcz parafii św. Marcina w Podwilku.

Wśród gości znaczącą grupę stanowili także historycy i działacze regionalni oraz dziennikarze i redaktorzy regionalnych czasopism. Oprócz prelegentów – prof. Filipa Musiała, Juliana Kowalczyka, Jana Budza i Józefa Szperlaka – pierwszą grupę reprezentowali dr hab. prof. AWF Jerzy M. Roszkowski, autor książki *„Zapomniane Kresy”. Spisz, Orawa, Czadeckie w świadomości i działaniach Polaków 1895–1925* (2011, 2018); w imieniu prof. dr. hab. Józefa Kąsia z Katedry Historii Języka i Dialektologii UJ, autora dwutomowego słownika gwary orawskiej, jego córka Katarzyna Stachowska (AIK); dr Janusz Kamocki – etnograf (śp.); Łukasz Wiater, historyk Spisza i Orawy z Podwilka, związany wówczas z warszawskim oddziałem IPN; Jadwiga Plucińska-Piksa, członek założyciel Związku Polskiego Spisza; Stefan Majerczak, prezes Krakowskiego Oddziału Związku Podhalań im. Włodzimierza Wnuka; Stanisław Szewczyk, prezes Oddziału PTTK Ziemi Limanowskiej; Stefan Bugajski, członek PTTK (śp.). Dziennikarzy i redaktorów reprezentowali: Ryszard M. Remiszewski, redaktor naczelny „Prac Pienińskich”; dr Barbara Zgama, redaktor „Mojej Orawy”; Krzysztof Staszkievicz, redaktor dwutygodnika Żywiecczyzny „Nad Solą i Koszarawą” oraz dziennikarz radia polonijnego w Chicago (redaktor audycji „Wiadomości spod Babiej Góry”).

Swoją obecnością uroczystość uświetnili również goście z Podhala, Krakowa i Lublina – sympatycy Spisza i Orawy: prof. dr med. Hanna Działkowiak (ordynator Szpitala Dziecięcego w Prokocimiu), członek Towarzystwa Przyjaciół Orawy (śp.); prof. dr med. Antoni Działkowiak, były ordynator Oddziału Kardiologii Szpitala Specjalistycznego im. Jana Pawła II w Krakowie, członek Towarzystwa Przyjaciół Orawy; kardiochirurg prof. dr med. Roman Pfizner (Szpital Specjalistyczny im. Jana Pawła II w Krakowie), członek

Towarzystwa Przyjaciół Orawy; a także prof. Marek Frankowicz, były dziekan Wydziału Chemii Uniwersytetu Jagiellońskiego (z ojca rodem z Nowej Białej). Poza gośćmi oficjalnymi w uroczystościach uczestniczyli także licznie goście prywatni oraz potomkowie rodziny por. Wojciecha Lorencowicza.

Z powodów zdrowotnych na sesji zabrakło ks. kard. Stanisława Dziwisza, rodem z Raby Wyżnej, ks. biskupa Jana Szkodonia, rodem z Chyżnego, ks. proboszcza z parafii św. Marcina w Krempachach Dariusza Ostrowskiego oraz dyrektor Szkoły Podstawowej im. bł. Jana Pawła II w Krempachach Lidii Kamoń.

Fot. 4. Poseł na Sejm RP Anna Paluch, prof. Jerzy M. Roszkowski oraz red. Ryszard M. Remiszewski (fot. Jan Budz)

Fot. 5. Po sesji: (od lewej) prof. Jerzy M. Roszkowski, Jadwiga Plucińska-Piksa, Stefan Majerczak oraz Elżbieta Łukuś (fot. Jan Budz)

Fot. 6. W kuluarach (w tle główny budynek Akademii Ignatianum w Krakowie): Jadwiga Plucińska-Piksa, prof. dr med. Roman Pfitzner oraz dr Janusz Kamocki (śp.) (fot. Jan Budz)

Sesję niepodległościową zamknęła prof. Anna Bugajska, dyrektor Instytutu Neofilologii AIK, dziękując gościom za liczny udział i zapraszając wszystkich na symboliczny poczęstunek w kuluarach auli ks. Grzegorza Piramowicza SJ, gdzie odbywała się sesja.

* * *

Sesja niepodległościowa w Akademii Ignatianum zjednoczyła „osieroczone” Spisz i Orawę z resztą Polski – z Krakowem – gdzie ks. Ferdynand Machay „dowiedział się” z górą 100 lat temu, podczas uroczystości pod pomnikiem Grunwaldzkim, że jest Polakiem. Poprzez obecne na sesji władze trzech gmin spiskich i dwóch orawskich oraz edukatorów tamtejszej młodzieży – dyrektorów szkół, nauczycieli języka polskiego i historii oraz bibliotekarzy – sesja dotarła ze swoim historycznym i tożsamościowym przesłaniem do ludności Spisza i Orawy, która karmiona przez lata folklorem i regionalną kulturą głodna była wiedzy o swojej historii i swych narodowościowych korzeniach. W lokalnej prasie pojawiło się w ciągu kolejnych dni wiele entuzjastycznych artyku-

Fot. 7. Zamknięcie sesji przez prof. Annę Bugajską
(fot. Krzysztof Staszewicz)

łów, jak np. tekst pt. *A wszystko zaczęło się w Krakowie...* pióra Jana Budza, prezesa Związku Polskiego Spisza, opublikowany w czasopiśmie „Na Spiszu”.

Ignacjańska sesja przybliżyła w kilka dni Spisz i Orawę nie tylko do Krakowa, ale i do reszty Polski i świata, sądząc po liczbie internetowych wyświetleń, dochodzących do 10 tys. – najwięcej w Polsce, ale i USA, Niemczech, Wielkiej Brytanii, Austrii, Słowacji, Włoszech, Szwecji, na Węgrzech, aż po najdalsze zakątki świata – Iran, Kuwejt, Arabię Saudyjską, Australię, Nową Zelandię, Jordanię, Islandię, Panamę, Algierię, a nawet... Sudan!

Fot. 8. Wystąpienie Ojca Rektora Akademii Ignatianum w Krakowie,
ks. prof. dr. hab. Józefa Bremera SJ (fot. Krzysztof Staszekiewicz)

Powitanie gości przez gospodarza Akademii Ignatianum w Krakowie

Józef Bremer SJ

Rektor Akademii Ignatianum w Krakowie

Szanowni Państwo, Drodzy Goście,

Witam serdecznie na sesji poświęconej Spiszowi i Orawie.

Witam na naszej kościelnej, prowadzonej przez jezuitów uczelni – Akademii Ignatianum w Krakowie. Naszym celem jest służenie Kościołowi i Narodowi, a cel ten realizujemy poprzez uprawianie badań naukowych i kształcenie studentów.

W badaniach naukowych i dydaktyce jesteśmy nakierowani na współpracę międzynarodową, otwartą na dialog prowadzony w aktualnym kontekście kulturowym, społecznym i politycznym.

Biorąc tylko jeden przykład z obszaru międzynarodowego – cieszy mnie fakt, że na naszej Uczelni w ramach programu Erasmus studiowali i studiują studenci ze Słowacji, że w naszym jezuickim kolegium mieszkali i nadal mieszkają oraz studiują młodzi jezuici ze Słowacji. Wspomnieć należy, że mamy wymianę profesorów ze słowackimi uczelniami (Ružomberok, Trnava, Preszów). Mamy również bardzo dobre relacje z Konsulatem Generalnym Republiki Słowackiej w Krakowie.

Każdy z nas wie, a wielu z Państwa, uczestników tej sesji, wie to najlepiej, jak ważne w relacjach międzynarodowych są dobre kontakty z sąsiadami, zwłaszcza w regionach przygranicznych – a do takich należy Spisz i Orawa.

Wiemy, jak bardzo ubogającym kulturowo elementem jest właśnie umiędzynarodowienie w „małych ojczyznach”: z jednej strony pielęgnacja

własnych narodowych tradycji, własnego języka, a z drugiej strony – otwarcie na język i tradycje tych, którzy pielęgnują swoje własne tradycje, mówią swoim językiem. Dotyczy to także nabożeństw i innych spotkań religijnych.

Wiem, że wielu z Państwa – mieszkańców tych terenów – ma bardzo pozytywne doświadczenia w tym zakresie.

Życzę Państwu udanej, owocnej Sesji niepodległościowej Spisza i Orawy, życzę udanego pobytu w murach naszej Akademii Ignatianum, życzę dobrych, rzeczowych dyskusji na omawiane tematy.

Pragnę serdecznie podziękować Pani Profesor Grażynie Branny i Panu Doktorowi Markowi Liszce za zorganizowanie niniejszej sesji.

Niestety, głównie ze względów zdrowotnych, nie będę mógł brać udziału w Państwa obradach.

Poszczególnych zacnych naszych gości z imienia i nazwiska przywita teraz Pani Profesor Grażyna Branny.

Dziękuję Państwu za uwagę – Szczęść Boże!

Fot. 9. Wystąpienie pani poseł Anny Paluch (fot. Jan Budz)

Początki państwowości niepodległej Polski (1918–1920)

Anna Paluch

Posel na Sejm RP V–IX kadencji

Świętujemy w tym roku 100-lecie powrotu części Spisza i Orawy do Polski. Pragnę więc dzisiaj, jako poseł reprezentujący w Sejmie RP mieszkańców Spisza i Orawy, opowiedzieć o budowaniu zrębów polskiej państwowości po 123 latach niebytu, o powstawaniu państwa, do którego chcieli przynależeć Spiszacy i Orawianie.

Budowanie instytucji państwa demokratycznego rozpoczęto niezwłocznie, 14 listopada 1918 r., z chwilą objęcia przez Józefa Piłsudskiego tymczasowej władzy państwowej. Naczelnny Dowódca Wojsk Polskich Józef Piłsudski zapowiadał w wydanym tego dnia dekrete zwołanie Sejmu Ustawodawczego. Gabinet Jędrzeja Moraczewskiego przygotował w błyskawicznym tempie od 19 do 27 listopada projekt ordynacji wyborczej, a 28 listopada 1918 r. Naczelnik Państwa podpisał dekret o ordynacji wyborczej. Zgodnie z ordynacją prawo wyborcze mieli obywatele, którzy w dniu ogłoszenia wyborów ukończyli 21 lat i zamieszkiwali w obwodzie głosowania – zastosowano zasadę dwumiesięcznego domicylu. Kobiety otrzymały prawo wyborcze jako jedne z pierwszych w świecie. Tylko w Finlandii (1906) i w Norwegii (1913) uzyskały kobiety prawa wyborcze wcześniej niż Polki. Norma przedstawicielska to jeden poseł na 50 tys. mieszkańców, a kolejny na każde przekroczone 25 tys. W trakcie przygotowań do wyborów do Sejmu Ustawodawczego granice państwa nie były jeszcze określone, trwały walki z Ukraińcami we wschodniej Galicji, Śląsk był obszarem spornym.

Obszar objęty wyborami podzielono na 70 okręgów wyborczych, ziemie byłego zaboru rosyjskiego obejmowały 34 okręgi wyborcze i 241 mandatów poselskich. Galicja i Śląsk Cieszyński oraz podtatrzańsko-beskidzkie tereny byłych Górnych Węgier liczyły 25 okręgów wyborczych i 171 mandatów, w tym jeden okręg obejmujący Spisz, Podhale i Orawę (okręg nr 39). Ziemie zaboru pruskiego stanowiło 11 okręgów i 112 mandatów. Głosy na mandaty przeliczano metodą d'Hondta, czyli w sposób stosowany w aktualnie obowiązującej w Polsce ordynacji wyborczej.

Nie wszystkie ugrupowania polityczne chciały brać udział w wyborach do Sejmu Ustawodawczego. Komunistyczna Partia Robotnicza Polski (KPP) lansowała Rady Delegatów Robotniczych. Narodowa Demokracja chciała odłożenia wyborów i zwołania ogólnopolskiej reprezentacji stronnictw politycznych, tak jak uczyniono to w Czechosłowacji. Dopiero spotkanie Józefa Piłsudskiego z Ignacym Paderewskim, poczynione uzgodnienia i powołanie rządu na czele z Paderewskim pozwoliły uniknąć bojkotu wyborów przez Narodową Demokrację. To wydarzenie pokazuje, że zdolność do zawierania kompromisu, pragnienie wspólnej odbudowy bytu państwowego były silniejsze niż partyjne antagonizmy.

Wybory odbyły się w niedzielę 26 stycznia 1919 r. Oczywiście, nie na całym obszarze formującego się państwa polskiego. W Suwałkach okupowanych przez wojska niemieckie – dopiero 16 lutego 1919 r.; w Białej Podlaskiej – 9 marca 1919 r.; w Białymstoku i Bielsku Podlaskim dopiero 15 czerwca 1919 r. Wybory nie odbyły się na Śląsku Cieszyńskim zajętym przez wojska czeskie 23 stycznia 1919 r.

Wycofanie polskich sił w połowie stycznia 1919 r. z terenu Spisza i Orawy na skutek rzekomego rozkazu marszałka Ferdynanda Focha i obsadzenie tych terenów przez oddziały czeskie, prześladowania i konfiskaty dotyczące polskich działaczy uniemożliwiły przeprowadzenie wyborów, a wielu ludzi, zwłaszcza zagrożonych poborem do czeskiego wojska młodych mężczyzn, zmusiły do ucieczki na Podhale.

28 czerwca 1919 r. polska delegacja na konferencję pokojową w Paryżu na czele z premierem Ignacym Janem Paderewskim i Romanem Dmowskim, prezesem Komitetu Narodowego Polskiego, złożyła podpisy pod traktatem wersalskim. Dokument ten stwierdzał odzyskanie niepodległości przez Polskę. Określono w nim zachodnie granice Polski i uznano dostęp do morza.

Granica południowa na Spiszu i Orawie rozstrzygała się – paradoksalnie – w ogniu walk wojny polsko-bolszewickiej. Ledwie odbudowane polskie państwo walczyło o przetrwanie z bolszewicką nawałą. Niemieccy kolejarze i dokerzy strajkowali, nie chcąc przepuścić transportu broni potrzebnej Polakom do walki z „ojczyzną światowego proletariatu”. Wówczas polski rząd w nadziei na przepuszczenie transportu broni z Węgier, pod naciskiem Czechosłowacji zgodził się najpierw na rozstrzygnięcie spornej granicy decyzją Rady Ambasadorów, a nie w drodze plebiscytu, następnie, 28 lipca 1920 r., na rozstrzygnięcie Rady w sprawie podziału Spisza i Orawy między Polskę i Czechosłowację. Dzisiaj, po 100 latach od tych wydarzeń, zachowajmy we wdzięcznej pamięci naszych przodków, którzy z wielką odwagą i poświęceniem opowiedzieli się przy polskości. Pamiętajmy o nauczycielach, żołnierzach, księżach, lekarzach, urzędnikach, studentach, a także bardzo licznej grupie rolników, gospodarzy ze spiskich i orawskich wsi, dla których przynależność rodzinnej ziemi do Polski warta była ponoszenia wielu ofiar, daniny krwi, doznawania represji i ucisku. Chwała Bohaterom!

Fot. 10. Wystąpienie prof. Filipa Musiała
(fot. Krzysztof Staszewicz)

Spór o granicę karpacką

Filip Musiał

Dyrektor Oddziału IPN w Krakowie

Gdy po 123 latach zaborów odradzała się Wolna Rzeczpospolita, jej granice wykuwały się w walce, w drodze dyplomatycznych ustaleń i plebiscytowych decyzji. Nasi przodkowie przeżywali smak zwycięstwa, ale i odczuwali gorycz porażki. Wydawało się, że w przeciwieństwie do granic wyszarpywanych rodzącej się bolszewickiej potęgde czy osłabionemu mocarstwu niemieckiemu granica południowa, karpacka, będzie wytyczana w drodze kompromisu. W końcu i na północnym Spiszu, i na północnej Orawie górale mówili gwarą bliską podhalańskiej. Za polskimi racjami przemawiały względy etnograficzne i – częściowo – historyczne. Można było sądzić, że rodzima ludność na Orawie była uświadomiona narodowo przez takie znamienite postacie, jak ks. Ferdynand Machay czy ludowy kaznodzieja Piotr Borowy, a na Spiszu przez Jana Bednarczyka i Wojciecha Halczyzna.

Karpacka granica nie była więc kreślona przez krakowskich inteligentów, ale jej przebieg mogła wyznaczać wola przynajmniej części mieszkańców północnych obszarów Spisza i Orawy. Starania o południowe granice pozostawały jednak w cieniu problemów, których ranga zagrażała bytowi odradzającej się Rzeczypospolitej. W momencie krytycznym dla dziejów nie tylko Polski, ale i świata, gdy bolszewicka armia parła niepowstrzymanie w kierunku Warszawy, gdy komuniści szykowali się do rewolucji w całej Europie – premier Władysław Grabski w czasie konferencji w belgijskim Spa przystał na niekorzystne decyzje w sprawie podziału Śląska Cieszyńskiego, Orawy i Spisza. Planowany plebiscyt, który byłby zgodny z prawem do samostanowienia narodów, został zastąpiony rozstrzygnięciem narzuconym

przez Radę Ambasadorów – czyli organ wykonawczy powołany do realizacji traktatu wersalskiego. Decyzja tego międzynarodowego gremium, która przyznawała Polsce jedynie skrawki północnej Orawy i północnego Spisza, została przyjęta z rozczarowaniem przez obie strony spierające się o przebieg granicy. Polacy czuli się chyba jednak bardziej pokrzywdzeni, dlatego próbowali później rewidować tę decyzję, bez powodzenia tocząc – mający znaczenie symboliczne – spór o Jaworzynę Tatrzańską. Ostatecznie w końcu października 1938 r. rząd polski wykorzystał z kolei skrajnie trudne położenie Czechosłowacji rozbijanej właśnie przez III Rzeszę Niemiecką i oprócz zajęcia Zaolzia przejmie także dwie wioski na Orawie i skrawki Spisza z Jaworzyną Tatrzańską. Chociaż wcześniejsze – wydaje się, że uzasadnione – żądania sięgały o wiele dalej, to jednak okoliczności, w jakich wymuszono na naszych południowych sąsiadach część spornych ziem, powinny budzić niesmak. Dla znacznej części mieszkańców tych ziem oznaczało to jednak ich połączenie z ojczyzną.

Możemy ubolewać, że w 1920 r. w obliczu bolszewickiego zagrożenia straciliśmy szansę na przyłączenie do Polski ziem, które – w naszym przekonaniu – nasycone były polskim żywiołem. Możemy także z rozczarowaniem przyjmować fakt, że po zakończeniu II wojny światowej utraciliśmy terytoria zajęte w październiku 1938 r. Po wojennym czasie słowackiej okupacji powróciły jednak do Polski tereny między Babią Górą a Tatrami czy nad Białką i Dunajcem, chociaż jeszcze w 1945 r. ich status nie był oczywisty.

W XXI w., żyjąc we wspólnej Europie, nie kwestionujemy granic, każdy może też swobodnie deklarować swoją narodowość. Środowiska polskie po stronie słowackiej są raczej nieliczne, ale w III Rzeczypospolitej mniejszość słowacka ze Spisza i Orawy może korzystać z wszystkich praw, jakie daje im demokratyczne państwo respektujące europejskie standardy. Nasi współobywatele słowaccy mają prawo do zachowania kultury i tożsamości, a także możliwość nauki języka słowackiego jako nadobowiązkowego w polskich szkołach.

Warto jednocześnie, za Antonim Krohem, zwrócić uwagę, że:

proces kształtowania się świadomości narodowej górali podtatrzańskich został ukończony. Jeśli na początku stulecia można było mówić o „nieuświadomionych” czy „uśpionych” Polakach bądź Słowakach i wydawać sądy o ich narodowości ponad ich głowami niejako w ich imieniu, na przykład wedle kryteriów

językowych, brzmienia nazwisk albo kierunku fal osadniczych sprzed stuleci, to obecnie jedynym kryterium może być samookreślenie się osoby, której rzecz dotyczy. Przed stu laty zapewne istnieli potencjalni Polacy, których dopiero należało uświadamiać. Dzisiaj jeśli ktoś nie czuje się Polakiem, to nim nie jest – zwłaszcza po 1989 roku, gdy po upadku komunizmu rozmaite rzeki podziemne wypłynęły na powierzchnię.